

Pojmovni fantomi IX

Nemški naravoslovec Alexander von Humboldt, ki je v letih 1799–1804 prepotoval Južno Ameriko in odkril marsikaj novega, je naletel na papigo, za katero so mu povedali, da je edino še živo bitje, ki zna spregovoriti kakšno besedo v jeziku nekega izumrlega ljudstva. Kajpak je sporno, kaj se pravi za papigo spregovoriti v katerem koli človeškem jeziku. Je dovolj artikulirati glasove, ki jih poslušalec sliši kot besede (razumljivega) jezika? Tako so očitno menili uradniki rimske republike, saj Julij Obsekvens navaja, da so neko leto v anale zapisali le dva dogodka kot dovolj pomembna, da se vtisneta v spomin: “*Bos locutus et nutritus publice. Sanguine pluit.*” (“Vol je spregovoril, /zato/ so ga /odtlej/ hranili na javne stroške. Kri je deževala.”) Malce več zahtevajo psihologi, ki dokazujejo, da znajo (nekatero) papige pravilno imenovati predmete, ki jim jih pokažejo na sliki, in od tod sklepajo, da znajo govoriti. Jezikoslovci so praviloma zahtevnejši in štejejo za znanje jezika šele sposobnost pravilno tvoriti poljubno število smiselnih in razumljivih izjav.

Če bralci oklevajo pred pojmovnimi fantomi in se ne morejo odločiti, kako se jih lotiti, predlagamo (seveda le kot neobvezno opcijo, saj nismo turistični agenti, da bi koga silili na Karibe, če hoče na Antile), da se jih lotijo kot Humboldtove papige.

SUBJEKT IN OBJEKT

Teh dveh pojmovnih fantomov se bomo lotili skupaj. Tega pa ne počnemo zato, ker bi menili, da neizbežno sodita skupaj – če že ne kot siamska dvojčka, pa vsaj kot Janko in Metka ali Kajn in Abel. Prav tako ju ne bomo obravnavali družno morda zato, ker med drugim označujeta filozofska pojma, ki se pogosto jemljeta skupaj. Zanima nas raba teh dveh besed v slovenščini.

Ne gre sicer pozabiti, da se je v slovenščini pred nekaj desetletji razpasla banalizirana raba teh dveh pojmov, kakor sta se uveljavila v subjektivističnih različicah evropske metafizike v 19. in 20. stoletju. V vsakdanji rabi je subjekt postal sinonim za osebo, objekt pa za predmet; pri tem je oseba obveljala za hvalevredni aktivni vir, nosilca in dejavnika dogajanja, predmet pa za pasivni teren ali trpno tarčo njenega izživljanja. Posebej popularna je postala v pedagoški ideologiji. Vedno in povesod se je poudarjalo, da mora npr. dijak postati subjekt

vzgoje in izobraževanja in da ne sme biti zgolj njun objekt. Ker so bili subjekti in objekti po drugi strani v obilnih količinah deležni tudi poenostavljene dialektike, kjer se je kar naprej poudarjalo, da je realnost en sam proces preobražanja subjekta v objekt in objekta v subjekt, se je nadobudnim ideologom včasih posrečilo, da so pridelali kakšno presežno modrost, in nič nismo bili presenečeni, če se je kdo zavzemal, da “objekt mora postati subjekt, subjekt pa objekt”.

Za nas pa je dejansko zanimivo nekaj popolnoma drugega. Obe besedi res izvirata iz filozofije, in sicer iz srednjeveške šolske latinščine, ki je po svoje preoblikovala antične grške filozofske in gramatikalne termine. Vendar pa pojma nikakor nista nujno nastopala skupaj, ko sta se razširila na različna področja vednosti in vsakdanjega življenja. Prav tako so različni evropski jeziki razvili različne pahljače pomenov, ki jih lahko nosi ena ali druga beseda. Nikakor torej ni samoumevno, da je v vsaki stavčni zvezi mogoče prevesti v katero koli smer katerega koli v parih terminov, kot so angleški *subject*, francoski *sujet*, italijanski *soggetto*, nemški *Subjekt* in slovenski *subjekt* oz. angleški *object*, francoski *objet*, italijanski *oggetto*, nemški *Objekt* in slovenski *objekt*. Sploh pa kljub navidezni podobnosti in razumljivim vsebinskim povezavam usodi razvoja obeh besed, subjekta in objekta, nista neizogibno povezani.

Latinski samostalniik *subiectum* se je razvil kot prevod temeljnega Aristotelovega filozofskega pojma τὸ ὑποκείμενον, ki se v sodobno slovenščino po smislu prevaja kot “podlaga, osebek, podstat; počelo; sedanje stanje”.¹ Latinska beseda je substantivirani srednji spol deležnika glagola *subjacere* (iz *sub*- in *jicere*), (nekaj) podvreči ali položiti pod kaj. Večina rab besede subjekt se naslanja na pomen počela oz. osebka (najprej v slovničnem, kasneje prek metafore v dobesednem pomenu “osebe” kot “počela” ravnanja oz. vedenja). So pa še druge in med njimi je najzanimivejša moška različica participia, *subjectus*, ki se je v francoščini in angleščini zlila s *subject* oz. *sujet* in je imela najprej pridevniški pomen “podložen” (namreč podložna oseba), kasneje pa samostalniški pomen “podložnik”.

Ti pomeni pa se niso razširili v vse evropske jezike. V nemščini ima subjekt le filozofski in slovnični pomen (osebek), figurativno pomeni še osebo, za podložnika (*der Untertan* idr.) se je ohranil nemški izraz. Zdi se, da se je slovenščina pri tem zgledovala po nemščini, saj imamo za podložnika lastno sestavljenko.

¹ Valentin Kalan kot urednik in prevajalec *Fizike* (knjige 1, 2, 3 in 4), Slovenska matica, Ljubljana, 2004, str. 287.

Wolfov slovar je l. 1860 *das Subject* iz nemščine, ko gre za pojem in ne za osebo, poskušal prevajati kot *podlog*, *podmet*, *glava*, *podstava* in na koncu – *subjekt*.² Kljub temu da je Verbinčev slovar še l. 1979 navajal slovenski kalk podmet – očiteno poskus, da bi v slovenščini s parom podmet/predmet ohranili etimološko upravičeno besedno podobnost, izraženo v paru subjekt/objekt, pa se podmet v slovenščini nikoli ni uveljavil.

Skratka, slovenščina ni razvila paralelizma med subjektom in objektom. Mirno je poslovenila objekt v *predmet* in ta se je brez težav uveljavil. Podmeta pa ni sprejela, kakor ni sprejela iz francoščine ali angleščine subjekta kot označbe za podložnika, ampak se je ravnala po bolj “domoljubnem” nemškem zgledu. To ni nič nenavadnega, saj med pojmom subjekt in objekt ni nikakršnega izvirnega paralelizma. *Obiectum* nima grškega izvirnika, ampak je sholastična pogruntavščina po jezikovnem modelu, po katerem so oblikovali *subiectum*: iz glagola *ob-jicio*, ‘vržem pred’, so naredili pojem predmeta kot objekta, ki ga misel postavi predse ali ima pred seboj.

Med *Slovarjem slovenskega knjižnega jezika* (SSKJ), ki poskuša natančno opisati različice rabe besede v živi slovenščini, in bolj ali manj sočasnim Verbinčevim *Slovarjem tujk* (ST),³ ki od gesla do gesla niha med navajanjem ali izmišljanjem kalkov, pojasnjevanjem izvirnega pomena in navajanjem pomena v tujem jeziku ter navajanjem pomena v slovenščini (pri čemer bralec ne ve, v kakšnem in katerem slovenskem besedilu je pisec našel navedek ter kako pogost in koliko reprezentativen je za rabo besede v slovenščini), so v primeru subjekta in objekta precejšnja neujemanja.

SSKJ pri subjektu upravičeno ignorira kalk podmet in povsem v ospredje potisne pojasnjevanje najpogostejših pomenov, ki jih ima raba besede subjekt v tedanji publicistiki. Subjekt je v knjižni rabi predvsem, “kdor čuti, misli, deluje”, in če je sopomenka za človeka ali osebo, ga je mogoče uporabiti tudi slabšalno (“ne ukvarjaj se s tem podlim subjektom”). Na drugo mesto postavlja v času samoupravljanja nemara najpogostejšo, danes pa dokaj zamrlo različico

² *Deutsch-Slowenisches Wörterbuch*, 2. del (M–Z), izd. A. A. Wolf, natis J. Blaznik, Ljubljana, 1860.

³ Objekt najdemo v SSKJ III (*Ne-Prem*), SAZU in DZS, Ljubljana, 1979, str. 191a, subjekt pa v SSKJ IV (*Preo-Š*), SAZU in DZS, Ljubljana, 1985, str. 1000a. Franc Verbinč obravnava v 6. izdaji Slovarja tujk, Cankarjeva založba, Ljubljana, 1979, objekt na str. 493a, subjekt pa na 681b.

pomena “kdor odloča, pomembno vpliva”, npr. “subjekti mednarodne politike”, na tretje mesto lingvistični pojem osebkca in na zadnje mesto več različic nosilca aktivnosti oz. osebe na različnih področjih vednosti, npr. filozofski, pravni, literarni subjekt. ST pa za subjekt najprej navede latinski izvirnik in ga prevede v “podmet”, potem pa po vrsti našteje pet različnih pomenov: “1. snov, predmet (kot podlaga, npr. pogovora, pisanja ...), 2. v fil. misleči, spoznavajoči jaz, človeška zavest kot nosilka zavestne dejavnosti, 3. človek sploh”, potem pa še v logiki “podmet, tj. pojem (osebek), o katerem pridevek kaj pove”, končno pa v slovnici “osebek (stavčni člen)”. Verbinc hudo zavaja. Najprej zato, ker v slovenščini “podmeta” nihče ne uporablja in ga tudi pred 30 leti ni. Potem zato, ker filozofski pojem subjekta močno poenostavlja in navaja aspekt, ki je res bil značilen za del novejšje filozofije, a se je uveljavil predvsem kot vulgarizacija tega aspekta v literaturi in publicistiki – prav tisto, na kar se osredini SSKJ. Čisti pojmovni fantom v slovenščini pa je pomen, ki ga postavlja Verbinc na prvo mesto. Narobe je kratko malo to, da je “snov, predmet” lahko opis različice pomena francoskega *sujet* ali angleškega *subject*, ne pa slovenskega subjekta. Navedba Verbinca ustreza temu, kako razume (nemara tudi slovenski) bralec francosko ali angleško besedo, ne ustreza pa uveljavljenim slovenskim rabam besede. Kdor v slovenščini zapiše “subjekt”, misli pa “snov” ali “predmet”, vpeljuje francosko ali angleško rabo.

Prav to se v resnici obilno dogaja še zdaj. Pisec besedila o dokumentarnem filmu v slovenščini npr. napiše, da v dokumentarnem filmu “subjekt obstaja neodvisno od snemanja”. Navedba je zavajajoča zato, ker se v filmski teoriji subjekt praviloma uporablja v pomenu, ki ga ima v sodobni humanistiki in je iz filozofije in psihoanalize. Tam se nanaša bodisi na karakter v pripovedi, bodisi na subjekt (govorice, nezavednega, zavesti ipd.) kot implicirani ali predpostavljeni teoretski konstrukt v pisanju o neki temi, ki se vedno nanaša na individuum. V navedenem primeru pa gre za nekaj drugega – za snov ali predmet pripovedovanja ali prikazovanja v filmu. Pojem torej ustreza bodisi slovenski besedi “predmet” (filmskega prikaza) bodisi enemu aspektu angleškega *subject* ali francoskega *sujet*. V slovenščini za ta natančni pomen motiva ali teme zgodbe ali prikazovanja že obstaja poslovenjena različica francoske besede, **siže**, ki jo navaja tudi Verbinc.⁴ Še več, v formalni analizi teksta in kompozicije so ruski formalisti Žirmunski, Tinjanov, Ejhenbaum in Šklovski

⁴ Navedeno delo, str. 659b.

francosko tujko v ruski transkripciji in izgovarjavi (*сюжет* = *sjužet*) razvili v poseben koncept, ki ga pozna in uporablja tudi sodobna zahodna filmska teorija v nazaj poangleženi verziji **syuzhet**.⁵

Skratka, slovenski subjekt ni kar sinonim ameriškega ali francoskega. Če se ne zavedamo, da prevajamo iz ene kulture v drugo, proizvajamo jezikovne in kulturne vrivke in množimo nesporazume. Kajpak lahko poznavalski pisci in prevajalci iskrivo predelujejo neujemanja in dvoumnosti v domisleke in v bogatejše koncepte, a pogoj za to je, da se zavedajo razlik in razmikov v pomenu. Večinoma pa je uvažanje pomenov nenadzorovano in nenamerno povzroča nesporazume ter proizvaja napake.

Objekt je v slovenščini prav tako predmet nesporazumov. To, da se je zanj uveljavil slovenski izraz "predmet", ga ne rešuje. Teoretiki imajo rajši objekt. Kdo bi vedel, ali zato, ker se tujka sliši bolj učeno, ali zaradi estetske izbire: četudi subjekta in objekta ne razumemo kot korelativnih konceptov, ni mogoče prezreti etimološke sorodnosti obeh terminov v latinščini, zaradi česar se nam v besedilu, ki vsebuje oba pojma, zdi primerneje v obeh primerih uporabiti besedo latinskega izvora, ne pa v enem primeru tujko iz latinščine, v drugem pa besedo, za katero napačno mislimo, da je slovenska.⁶

Verbinc, kot rečeno, v ST navaja prevladujoče pomene v živi rabi. Znamenje časov je, da je v izgradnji socializma objekt najprej "kar je zgrajeno, narejeno za zadovoljevanje določenih potreb, opravljanje določene dejavnosti", npr. stavba ali vozilo. Na drugem je "pojem, stvar, na katerega se nanaša, je usmerjeno kako dejanje; predmet". Na tretjem je pasivni nasprotak prevladujoče rabe subjekta: "kdor ne odloča, ne sodeluje pri dejanjih, ki odločajo o njem samem". Na četrtem navaja domnevno posebni, strokovni različici, ki sta najbrž v sodobni slovenščini najpogostejši: filozofski in lingvistični pojem realnega ali idealnega predmeta

⁵ *Ruski formalisti. Izbor teoretičnih besedil* (prev. D. Bajt, izbor D. Bajt in A. Skaza; urednik, pisec spremne besede in aparata A. Skaza), Mladinska knjiga, Ljubljana, 1984. Prevod dosledno uporablja že utečeni, prosti in popolnoma ustrezni termin *siže*. Angleški *syuzhet* je v teoriji filma uveljavil David Bordwell, *Narration in the Fiction Film*, University of Wisconsin Press, Madison, Wisc., 1985. Če v slovenskih besedilih o filmu, ki sledijo angloameriški teoriji, še nismo naleteli na "slovenski prevod" *sjužet* ali kar na "izvirni ameriški" termin *syuzhet*, smo bili skoraj zanesljivo le premalo pozorni.

⁶ V Wolfovem slovarju je nemška beseda, ki jo dandanašnji prevajamo kot "predmet", *der Gegenstand*, v slovenščino prevedena na prvem mestu še kot "reč, stvar", medtem ko je za "predmet" navedeno, da je to ruska, poljska in češka beseda.

mišljenja. Prav na koncu pa je tudi pri objektu navedena različica, ki je slovenščina in nemščina ne poznata, kakor se lahko prepričamo s pomočjo SSKJ ali nemško-slovenskih slovarjev, najdemo pa jo v angleščini ali francoščini: objekt kot “smoter, motiv dejavnosti”.

V okoliščinah študija, kjer močno prevladuje branje besedil v angleščini, zelo pogosto bralci niti ne pomislijo, da bi *subject* ali *object* bodisi zanje bodisi za bralce njihovih spisov lahko bila kaj drugega kakor subjekt in objekt. Primeri se jim, da za objekt svojega študija razglasijo diplomu, magisterij ali celo doktorat. Gre kajpak za cilj ali namen.

Cilj tegale zapisa pa je, da bi s subjektom in objektom ravnali previdneje.

JOŽE VOGRINC⁷

⁷ Dr. Jože Vogrinc je docent in predavatelj na Oddelku za sociologijo na Filozofski Fakulteti, Ljubljana. E-naslov: joze.vogrinc@guest.arnes.si.